

tredje delen får ett antal kåserier illustrera den nya tidens stildrag och berättargrepp, som sedan granskas och tolkas i den fjärde delens analytiska kapitel. Avslutningen är kort och koncis och sammanfattar avhandlingens viktigaste resultat. Det är inte en omedelbart lättillgänglig disposition Alexandra Borg har valt att göra, men så innebar sannolikt ämnesvalet en rad svåra överväganden vad gäller just upplägget. De fokuserade författarskapen kommer t.ex. in väl sent i avhandlingen, men när kunde de presenteras analytiskt om inte *efter* presentationen av den nya stadslitteraturens förutsättningar, motiv och temata? För att diskutera Sigfrid Siwertz traditionsbrytande ordstad och den nya stadsvandrare som *En flanör* introducerar, måste sekelskiftesförfattarnas representationer och flanörsbegreppet först avhandlas. Och för att vi ska begripa hur Maria Sandel gestaltar sina personer med hjälp av rumsbeskrivningar från storstadens slum, måste vi förstå hur Stockholm föreställdes och representerades för första gången såsom en storstad. Allt går inte att säga på samma gång. Jag tänker mig också att Borg prövade flera olika dispositioner innan avhandlingen fick sin form, och även om jag fick läsa och bläddra många gånger tycker jag att hon fattade ett klokt slutgiltigt beslut. Kanske hade kapitlet ”Stockholm i målbrottet” kunnat uteslutas utan att avhandlingens viktigaste poänger gått förlorade. Beskrivningen av de rumsliga förändringarna tillför inte i egentlig mening något till analysen, som trots allt stannar inom verken. Tvärtom verkar det aningen förvirrande att i så korta ordalag beskriva de fysiska omvandlingarna, som om likheten mellan staden och staden i texten faktiskt låg i forskarens intresse.

I den analytiska sista delen framstår kapitlet om Sandel och arbetarhemmets ”stadsmässiga dimensioner” som särskilt intressant. Dels är det, så vitt jag vet, första gången denna författares berättarteknik blir så väl genomlyst, dels är det ett spännande kreativt grepp av Alexandra Borg att ställa Sandels ordstad bredvid den moderna debattören och samhällskritikern Jane Jacobs tankar om gatans goda offentlighet. Man tror nästan inte det är sant, så likartade är stilgreppen som de båda använder och så överens tycks de vara om vad staden är och behöver. Jacobs synpunkter, skriver Borg, ”tangerar en underliggande konsensus i avhandlingens primärtexter, nämligen att offentligheten har materiellt rumsliga förutsättningar”. Det är en märkvärdig insikt att sekelskiftets romanförfattare förde fram samma idéer som dagens stadsteoretiker och -debattörer presenterar i det ena sammanhanget efter det andra.

Hur argumenterar hon för sina teser? Överlag mycket väl. Litteraturstudier är visserligen ingen bevisbaserad vetenskap, och att Stockholms omvandling gav upphov till en ny litterär form kan heller inte beläggas. Men genom att stanna i texten och metodiskt samla representationer som relaterar till den nya (materiella) staden, presenterar likväl Borg en föreställd plats som skiljer sig från det som tidigare hade förekommit i svensk litteratur. Metodiskt arbetar hon med litteraturvetarens traditionella redskap och bedömer de studerade verkens form, idé, motiv, bakgrund och kontext. Sambandet mellan det som tecknas i texterna, och det som händer med de fysiska gatorna blir i sammanhanget irrelevant, även om hennes första tes är formulerad på sådant sätt. Analyserna är välsmidda och trovärdiga, man tror helt enkelt på dem, och efter avslutad läsning dröjer de sig dessutom kvar.

En vildmark av sten är en både läsbar och läsvärd akademisk avhandling. Det är ovanligt. Texten är utan hakar eller villospar, varje stycke inleds med exemplariskt raka påståenden och avslutas med lika exemplariskt lättillgängliga slutsatser. Och även om språket är okonstlat blir det aldrig tråkigt. Som litteraturvetare och kulturskribent har Alexandra Borg haft förmågan att redovisa sina forskningsresultat i en form som sannerligen överskrider mina förväntningar på genren. Att presentera 300 sidors stringent akademisk text är bara det en bedrift. Att därtill erbjuda så lustfylld läsning är värt alla lovord.

Eva Löfgren, Göteborg/Mariestad

Per Fransson: *Landskapet som lärobok. Regionalitet och medborgarfostran i Jämtland kring sekelskiftet 1900*. Sekel Bokförlag, Lund 2010. 384 s., ill. English summary. ISBN 978-91-85767-68-7.

Under den nationalromantiska epok som omgav vårt förra sekelskifte tycks inte den regionala identiteten ha stått i motsättning till den nationella. Tvärtom verkar de ha kompletterat varandra. Genom mosaiken av landskap, vart och ett med sitt natur- och kulturarv, skapades en mångsidigt sammansatt nationalism. Enheten led ingen skada om det för varje region säregna betonades. Istället blev nationen rikare ju större variation den hade inom sig själv, så formulerades sambandet av smålänningen, konstnären och hembygdsvårdaren Gustaf Ankarcrona, som verksamt bidrog till att ge Dalarna, ”det svensk-

aste av landskap”, dess specifika identitet. Skolans geografiundervisning byggdes upp kring de historiska landskapen, inte de administrativa länen, som inte var lika identitetsfrämjande. I pedagogiskt nit tvingades läroboksförfattare som Ernst Carlson och Fridtjuf Berg skapa två ”falsa” landskap i norr, Norr- och Västerbotten, som aldrig existerat i denna geografiska form. Även Lappland konstruerades som landskap. Då Selma Lagerlöf för skolbruk författade *Nils Holgerssons underbara resa* strukturerades berättelsen kring landskapen. Det var en tid då hem och hembygd var gouterade begrepp. Hembygdsrörelsen stod i sitt flor och med 1919 års undervisningsplan introducerades ämnet hembygdskunskap, delvis för att ersätta katekesläsningen. Folkhemsbegreppet höll på att lanseras, tidigt använt av den högersinnade nationalistiske försvarsvännen Rudolf Kjellén men även omhuldat av särartsfeministen och fredsvännen Ellen Key.

Därför är *Landskapet som lärobok* en välfunnen titel på den avhandling som Per Fransson nyligen lagt fram vid Mitthögskolan i Härnösand. Den bär undertiteln *Regionalitet och medborgarfostran i Jämtland kring sekelskiftet 1900* och berör kulturyttringar i vårt näst största landskap. Det är en region som sticker ut och det gäller inte minst den dynamiska period, från 1880-tal till 1920-tal, som analyserats. Det nationella och regionala identitetsbygget gick hand i hand. Tillika var det den s.k. ungdomsrörelsens tid med många av dess manifestationer förlagda till Värmland, Dalarna och Jämtland. Fjällvärld och fåbodväsende bidrog till att ge den svenska nationella identiteten en nordligare accent. Författare och konstnärer bosatte sig i natursköna nejder, varom namn som Strand, Övralid, Mårbacka och Sundborn vittnar. Tonsättaren Wilhelm Peterson-Berger övergav huvudstaden för att bosätta sig på *Sommarhagen*, beläget på Frösön, med Storsjön och Oviksfjällen som anslående fond. I sin studie visar Fransson hur landskapet laddades med sublim estetik. Från valda utsiktsplatser sökte man fånga in ett stämningsfullt panorama. Häri låg karaktärsdanande och moralstärkande kvaliteter. Frösön, beläget mitt i den jämtländska kärnbygden och 1888 försett med ett utsiktstorn, blev en helgad plats. Jämtland positionerade sig som landets första region för fjällturism, vilket i sin tur inspirerade bildandet av *Svenska Turistföreningen* 1885. När järnvägen genom landskapet färdigställdes 1882 kom Jämtland till och med att överflygla Dalarna i attraktionskraft. Det var en situation som gällde fram till Ofotenbanans tillkomst, då Lappland började framstå

som en övermäktig konkurrent. Fokus låg på kärnbygden kring Storsjön och fjällvärlden. Landskapets övriga delar tillmättes inte samma status. Över Jämtland vilade något sunt och hurtfriskt och häri inkluderades småningom skolungdomens fjällfärder, institutionaliserade vid 1920-talets mitt.

Den subtila materian kring landskapets ”själ” är av så metafysisk art att den blir svår att fånga i vetenskapliga termer. Inte heller ger sig naturligen de teoretiska verktygen för att tackla den omfångsrika empirin. Det kunde synas frestande att göra en koppling till Michail Bachtins kronopteori. Med integration som centralt begrepp väljer Fransson i stället att knyta an till sociologen Émile Durkheim, kompletterad med en modell från den finländske kulturgeografen Anssi Paasi. Ibland drivs de ideologiska och vetenskapsteoretiska broderierna väl långt, på spekulativa grunder. Det myckna talet om kritisk diskursanalys, diskurs- och identitetsordning blir pretentiöst och diskrepansen mellan teori och empiri inte alltid överbryggad. Mångordighet befrämjar inte stringensen. Det gör det svårare att formulera skarpslipade slutsatser.

Avhandlingens centrala, väl omfångsrika kapitel, tacklar frågan om hur jämtlänningarna mytologiserade sitt förflutna. Jämtland tog form som en romantisk idealbild, en fristat och självständig bonderepublik, varken norsk eller svensk, som kunde liknas vid vikingatidens Island eller ett sturskt Schweiz insprängt bland Alperna. Tiden personifieras av mytiska gestalter som Arnljot Gelline, som skulle ha levat på Olav den heliges tid och liksom denne stupat vid Stiklastad, och Ketil Jämtte, som invandrat från Norge och gett landskapet dess namn, alternativt fått sitt namn av detta. Därtill kommer Östman, Gudfasts son, som efter vad som uppges på den berömda runstenen vid bron mellan Frösön och Östersund lät kristna Jämtland. Den era, som glorifieras är den, som föregick kung Sverres seger över jämtarna på Storsjön 1178, varmed området inlemmades i den norska maktsfären. Det hindrade inte att Jämtland större delen av tiden fram till Brömsebrofreden kyrkligt tillhörde Uppsala ärkestift. Den dubbla relationen till grannrikerna förklarar varför Jämtland aldrig mentalt lät sig inordnas under de schabloner som innefattas i begreppet Norrland. Historiskt är det inte en del av Norrland utan ett landskap med egen historia och kynne, där de naturliga kommunikationerna gick mot Trøndelag eller söderut mot Mälardalen. Längs den gamla pilgrimsleden till Nidaros fortsatte länge handelsresorna till marknaden i Levanger. Även traditionen att

besöka Distingen i Uppsala levde kvar.

I sin studie har Fransson sökt fånga uppbyggandet av den jämtländska identiteten i två skeden. Han har kontrasterat en första våg, sammanfallande med 1880-talsradikalismen med dess folkrörelser, mot en mer etablerad kulturkonserverativ variant. Som representant för den första har han lyft fram Johan Lindström Saxon, uppvuxen på Närkeslätten och verksam i Jämtland som frejdigt stridbar tidningsman under 1800-talets sista decennier. Saxon sögs in i de folkrörelser som utvecklades kring nykterhet och pacifism, även vegetarism, och var kritisk till skogsbolagens glupska exploateringsiver. Han var Norgevänlig och medlem av Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen. En kumpan till Saxon var folkskolläraren J. M. Omberg, som lanserade sig som ”fredsskald”. Förutom sitt politiska emancipatoriska engagemang och sin ställning som sundhetsivrare spelade Saxon, utvecklad till veritabel Jämtlandsapostel, en ledande roll för att stimulera hembygdsintresset. Han tillhörde dem som grundade Jämtlands läns fornminnesförening 1886. Två år senare utgav han en handledning för Jämtlandsturister. I Saxons Jämtlandsbild rymdes även samerna. Det var vid en tid då konstnären Johan Tirén, uppvuxen i Oviken, gärna målade samemotiv. Senare skulle hans yngre bror Karl Tirén bli pionjär som upptecknare av jojkar.

Överraskande var att i ett så frisinnat län som Jämtland utsågs en person av helt annan ideologisk profil att leda den 1901 startade Birka folkhögskola. Valet föll, trots Saxons protester, på den högersinnade sörmäländske greven och f.d. officeren Robert Mörner. Hans engagemang i försvarsrörelse och bondetåg kom senare att väcka irritation i liberala kretsar. Mörner befrämjade manlighetsideal och i den andan grundade han internatskolan Åsgård, ett försök att skapa en nordlig motsvarighet till Lundsberg. Experimentet blev dock inte långvarigt. Hans engagemang i det jämtländska går ändå inte att ifrågasätta. Det var väl synligt i hans pedagogiska gärning. Anmärkningsvärt är också att han uppträdde i jämtdräkt, då han agiterade till förmån för pansarbåtsinsamlingen.

Det har framgått att de som konstruerade bilden av Jämtland sällan var födda där. Det rörde sig om invandrade aktörer ur ett bildningsborgerskap, som fylkats kring läroverk och länsförvaltning och de till Östersund lokaliserade regementena. Till den kategorin hörde Sven Johan Kardell, en rumpmas som efter Uppsalastudier blev historielektor vid Östersunds läroverk, liberal politiker och andrakammarledamot, föreståndare för

länsbiblioteket, under drygt tjugofem år sekreterare i fornminnesföreningen, dessutom flitigt verksam som lokalhistoriker och journalist. Längre fram blev landshövdingen Johan Widén, liksom Saxon ursprungligen närking, en central gestalt. Utbildad jurist gjorde han ämbetsmannakarriär men var tillika en frontfigur inom Liberala samlingspartiet, civilminister och en gång erbjuden uppdraget att bilda regering. Under sin Jämtlandstid engagerade han sig i hembygdsrörelsen, tillhörde initiativtagarna till *Jämtnöjd* och var en av de ledande vid starten av fornbyn *Jamtli* 1912.

Infödd jämte var däremot Eric Festin, uppvuxen vid Storsjöns strand, akademiskt utbildad museiman, Jämtlands och därtill landets förste landsantikvarie och under decennier redaktör för årsskriften *Jämten*. Ett radiotal denne höll 1926 har Fransson jämfört med den handledning för Jämtlandsturister som Saxon utarbetat trettioåttio år tidigare. Det kan ifrågasättas hur representativa dessa båda aktstycken är. För en rejäl diskursanalys kan det förefalla något tunt, vilket författaren själv insett. Därför har materialet kompletterats med åtskilligt stoff kring hembygdskurser, folkbildning samt skapandet av den jämtländska slöjden, som i huvudsak begränsas till kvinnlig vävkonst. Situationen då Festin höll sitt tal var speciell. Han ville hindra att det jämtländska kulturarvet underordnades konkurrenten Härnösand, stiftstaden och ”Norrlands Aten”, med sina sekelgamla kulturinstitutioner. Strax före första världskriget hade Jamtli skapats, jämbördigt med Murberget. Kring 20-talets slut gällde frågan lokaliseringen av ett norrländskt landsarkiv. Festin var mån om att betona Jämtlands särart. Ett huvudsyfte var att måla sig ut ur den allmänna norrländska gemenskapen, framför allt att distansera sig från Härnösand, som eftersträvade största möjliga upptagningsområde för sitt landsarkiv. Sätillvida lyckades Festin att Jämtland, till skillnad från Väster- och Norrbotten, fick ett eget landsarkiv, trots att ecklesiastikministern råkade höra hemma i Härnösand.

I avhandlingen har infogats ett genusperspektiv. Den mytiske vikingahjälten *Arnljolt* i Peterson-Bergers opera har fått företräda det manliga medan *Jungfru Jämtland*, ett litterärt alster av Saxon, representerar det kvinnliga. Frågan är om detta är välfunnet eller ett sätt att konstra till det. Saxons dilemma handlar om spänningen mellan känslan för den trakt där han fötts och hans betagenhet i det jungfruliga storslagna Jämtland. Han apostroferade kvinnan med sin hemkänsla. Sin egen konflikt löste han genom att i sin hembygdsforskning ägna lika mycket kraft åt Närke som Jämtland. Kanske

hade det varit bättre om Fransson lutat sig mera mot Catarina Lundströms Bourdieuinspirerade avhandling *Fruars makt*. Såväl Fransson som Lundström har fokuserat på Jämtlandsslöjden och den roll som Ellen Widén, kommen ur en adelsfamilj och driftig landshövdingensfru, spelat. Lundström har gått vidare och även uppmärksammat den disputerade arkeologen Hanna Rydh, också hon landshövdingensfru. Rydh engagerade sig djupt i den specifika jämtska kulturen och besatt för övrigt sådan allmänkompetens att hon sågs som lämplig efterträdare till sin man. Tiden var dock ännu inte mogen för kvinnor på landshövdingestolen.

Franssons uppslagsrika avhandling kommer att följas av fler inom ramen för ett projekt kring de gränslandskap som en gång varit danska eller norska. Främst är det de historiska och etnologiska disciplinerna som börjat utforska de perifera regionernas särprägel. Naturligtvis har även konst- och musikhistoria involverats. Det gäller även litteraturvetenskapen. Ett gott prov på det senare är Louise Vinges skånska litteraturhistoria i två delar. Det kan beklagas att den dekonstruering av Jämtlandsbilden som arkeologiprofessorn Stig Welinder gjort inte fått komma med i Franssons studie. Med sin bakgrund i Lund har Welinder på weibullskt vis punkterat myten om Jämtland. Det hade möjliggjort att ställa den provinsiella kulturväckelse med dess historieromantiska och mytologiserande drag, som Fransson så grundligt analyserat, i intressant relief. Idag har drömmen om Jämtland efter den befolkningsmässiga kräftgången antagit nostalgisk form. Som en antibyråkratisk frihetsrörelse, anstolt och med misstroendet riktat mot huvudstadens överhet och Bottenhavskustens sågverkscentra, har Jämtlands republik bildats, med presidenter tagna ur underhållningsbranschen, som Yngve Gamlin, ”Moltas” Erikson och Evert Ljusberg. Det kan tilläggas att inom vintersporten har Jämtland fortsatt attraktionskraft. Av landets främsta aktiva väljer många att bosätta sig där.

Bert Mårald, Umeå

Maja Fjæstad: *Visionen om outtömlig energi. Bridreaktorn i svensk kärnkraftshistoria 1945–80*. Gidlunds förlag, Hedemora 2010. 336 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7844-794-7.

Avhandlingen om bridreaktorn som teknisk och samhällelig vision har författats av civilingenjören och vetenskapshistorikern Maja Fjæstad vid Avdelningen för

teknik- och vetenskapshistoria vid KTH.

Den första atomreaktorn konstruerades i USA 1942 i anslutning till utvecklingen av atombomben och öppnade möjligheterna för en civil användning av kärnkraften. Som moderator i dessa användes lätt eller tungt vatten. Båda dessa typer utnyttjar uranet på ett ineffektivt sätt och hur mycket uran som stod till buds i världens skifferlager var oklart. Redan på 1940-talet fanns idéer om en reaktortyp som skulle utnyttja bränslet effektivare och vars högeffektiva avfall skulle kunna användas som kärnbränsle i både lätt- och tungvattenreaktorer. Denna reaktortyp fick på svenska namnet bridreaktor efter engelskans *breed*, eftersom det tycktes som om reaktorn själv avlade sitt bränsle. Konstruktionen bygger på att reaktorns neutroner inte bromsas ned av en moderator och typen kallas därför också snabb reaktor. Det finns andra sorters snabba reaktorer som inte uppfyller villkoren för att vara en bridreaktor. I bridreaktorn frigörs neutroner som kan absorberas av en atomkärna som i sin tur i ett eller flera steg kan sönderfalla till ett nytt ämne. Om detta ämne är klyvbart har ett nytt kärnbränsle bildats. I bridreaktorn omvandlas främst uran-238 till plutonium. Bildandet av klyvbara isotoper under bestrålning sker i alla reaktorer, men en bridreaktor producerar mer klyvbara isotoper än den förbrukar. Bridern är dock ingen evighetsmaskin. Den skapar inte ny materia eller energi utan den omvandlar icke-klyvbart ämne till klyvbart. Bridreaktorn kräver effektiv kylning och att hantera kylningen har varit ett svårlost tekniskt problem under hela utvecklingsarbetet.

Maja Fjæstad har undersökt bridreaktors roll i den svenska kärnkraftens och energipolitikens historia och hur visionen om denna reaktor förändrades efter hand. Ursprungligen ansågs den vara framtidens teknik. Eftersom reaktortypen senare kom att överges i planeringen för nya kärnkraftverk är också frågan vilka processer som ledde till de negativa värderingarna för både bridreaktorn och kärnkraften i stort. Bridreaktorn är liksom kärnkraften i stort förknippad med förhoppningen om outtömlig och billig energi.

Författaren vill analysera hur en vision uppstår, utvecklas och avklingar. Visioner kan betraktas som ett tvärteoretiskt verktyg som återfinns inom flera teorier. Ett alternativt begrepp som Fjæstad använder för att förklara innebörden i ordet vision är det tyska ”leitbild”, som kan översättas till ledbild eller målbild, dvs. en bild att sträva efter och som leder arbetet och tankarna. En framtidsvision innebär vissa grundförutsättningar. En idé måste ha en viss spridning för att kunna kallas